

Válgzó Világ Sorozat

Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség

**A KÖNYV MEGJELENÉSÉT
A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG MŰVELŐDÉSI
ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUMA
TÁMOGATTA**

Útközben

Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról

Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség

UNGVÁR, 1998

Tartalom

Csernicskó István	
<i>A számok tükrében*</i>	5
Gulácsi Géza	
<i>A kárpátaljai magyarság jogi helyzete és autonóm törekvései</i>	13
Gulácsy Lajos	
<i>A kárpátaljai református egyház múltja és jelene</i>	45
Majnek Antal	
<i>A kárpátaljai római katolikus egyház története</i>	53
Lajos Mihály	
<i>Görög katolikusok*</i>	61
Popovics Béla	
<i>A magyar cserkészlet Kárpátalján</i>	67
Brenzovics László	
<i>Nehéz körülmények között*</i>	74
Beregszászi Anikó	
<i>Magyar helységnevek Kárpátalján*</i>	85
Balla D. Károly	
<i>Előítéletek és beilleszkedési zavarok*</i>	92
Riskó György	
<i>Mai magyar alkotók Kárpátalján</i>	107
Tóth István	
<i>Ruszin autonóm törekvések és Trianon*</i>	129
Soós Kálmán	
<i>Történelmi lecke tanároknak és tanulóknak*</i>	142
Dömöcki András	
<i>A novemberi manifesztum*</i>	164

* A csillaggal jelölt írások a Forrás c. folyóirat 97/5. számában jelentek meg.

Változó Világ Sorozat
 Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
 Felelős kiadó: Kovács Miklós
 Felelős szerkesztő: Kacsur Gusztáv
 Nagyszőlős, 1998
 Ugocsa Print

értelmiség már igyekszik mihamarabb áttelepülni oda. Ilyen körülmények között nehéz az intézményépítés, egyre nehezebb a frusztált, a mindennapi betevőért néha kilátástalan küzdelmet folytató magyar közösséget mozgósítani a közös ügyek mellett. A hatalom, annak ellenére, hogy képtelen megbirkózni az ország irányításával, egyre arrogánsabbá válik és zsarol. Magyarországnak a határon túli magyarság irányában folytatott politikájában az utóbbi időben felerősödött az a mindig is jelenlévő irányzat, amely nem segíteni akarja a nem Magyarországon élő magyar közösségeket a reális problémák megoldásában, hanem az őket képviselő szerveződések, személyek ellehetetlenítésével próbálja eliminálni azokat. Mivel döntő befolyásunk sem az ukrán, sem a magyar politikai életre nincs, emiatt csupán remélni tudjuk, hogy a negatív tendenciák nem erősödnek fel, hiszen a kárpátaljai magyar közösség aligha bírná ki a kétfrontos harcot.

Nehéz körülmények közé született meg a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. Sokan fogadtak arra, hogy spontán vetélés vagy abortusz történik majd és az intézmény meg sem születik, sokan, belföldön és külföldön, azon igyekeznek, hogy az újszülött ne legyen hosszú életű. De sokan vannak olyanok is, belföldön és külföldön egyaránt, akik önzetlenül is rengeteget tettek és tesznek azért, hogy ez az intézmény megerősödjék. A küzdelem nem ért véget, s a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola szívesen veszi mindenki segítségét, aki hozzá akar járulni egy nemes ügy sikeréhez.

Beregszászi Anikó

Magyar helységnevek Kárpátalján (1988–1995)

A kárpátaljai helységnevek a XX. század folyamán többször változtak mesterségesen. Az első helységnévreformra az 1898–1912 között lezajlott országos helynévrendezéskor került sor. Sok egyelemű helységnév ekkor kapott megkülönböztető előtagot: Déda–Beregdeda; Salamon–Tizasalamon stb.

A második névváltoztatás a trianoni békeszerződést követően, a csehszlovák fennhatóság éveiben zajlott. Ekkortól eredeztethető pl. Beregszász Berehovóként való emlegetése.

1939-ben, amikor az első bécsi döntés értelmében Kárpátalja ismét Magyarországhoz került, természetesen újabb helynévváltoztatásokra került sor. Ekkor elvben a települések visszakapták a községnévrendezés előtti nevüket, de a gyakorlat néhol mesterséges beavatkozást, helynévmódosítást is eredményezett (vö. Földi 1993:106–108).

A második világháború után 1944–45 folyamán már a negyedik tömeges helységnévreform következett, amit az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának döntése véglegesített 1946. június 25-én, amikor is jóváhagyta és hivatalossá tette az oroszosított, majd a későbbiekben ukrán változattal is ellátott kárpátaljai város- és faluneveket. Ekkor lett Battyúból oroszosítva Uzlovoje, ukránosítva Vuzlove, Botfalvából Pri-kordonnoje, illetve Prikordonne, Benéből Dobroszelje, ill. Dobroszilja stb. Ettől fogva a sajtóban és minden más formális szinten az orosz névformák használata volt a kötelező. Sőt, ha a helyi magyar nyelvű rádió vagy televízió interjút készített egy kárpátaljai magyarral, a felvétel előtt a riporter rendszerint figyelmeztette az interjúalanyt arra, hogy pl. Beregovót mondjon, ne pedig Beregszászt (vö. Balla 1993:22). Ez a helynévváltoztatás nemcsak a magyar falvakat érintette, sok ukrán/ruszin falu neve is megváltozott. Így lett például Volovéből Mezs-gorje, illetve Mizshirja. Sorrendben az ötödik, még ma is folyamat-

ban lévő helységnévreform 1988-ban kezdődött, s ez képezi ezen írás tulajdonképpeni tárgyát.

Ahogy általában, úgy ezt a névváltoztatást is politikai változások előzték meg. A gorbacsovi szabadabb szellemétől felbátorodott helyi magyar nyelvű sajtó 1988-ban magyar nyelven kezdte használni a kárpátaljai magyar helységneveket. „Ez azonban nem oldotta meg a problémát, hiszen hivatalosan továbbra is az 1946-ban jóváhagyott elnevezések maradtak meg” (Lizanec 1991:4). Ezt támasztja alá a Móricz Kálmántól (1990:3) származó alábbi idézet is: „Újságírók, kiadói szerkesztők, korrektorok, tanárok és általában az anyanyelv igényes, tudatos használói gyakran álltak meg egy-egy magyar helységnév leírásakor: hogy is van ez? Melyik is a helyes alak? Milyen végződést kapcsoljak a község vagy város nevéhez? Ez a tanácstalanság abból adódott, hogy az utóbbi évtizedek folyamán ezek a helységnevek kikoptak az írott nyelvből. Ha a mindennapi beszédben használtuk is őket, ott könnyen átsiklottunk az esetleges hibás vagy hibásnak vélt alakok fölött, mivel nem volt hol utánanézni a helyes változatnak, hiszen ezeket semmilyen szótár, helységnévtár nem rögzítette”.

Vagyis valamit tenni kellett. A feladat kettős volt. Egyrészt státusztervezés keretében legálissá kellett tenni a kárpátaljai helységnevek magyar nyelvű írásos használatát, másrészt korpusztervezésként kodifikációs feladatokat is el kellett látni, azaz választani kellett a szóban használatos változatok közül.

A kárpátaljai magyar helységnevek ügyével először egy 1988-ban összeült helyesírási bizottság foglalkozott, melyben az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke, a Szovjet Hungarológiai Központ, a kiadók és a magyar lapok szerkesztői és természetesen a pártbizottság képviseltették magukat. A bizottság ellentmondásos határozatot hozott a kárpátaljai helységnevek magyar nyelvű használatát illetően. Úgy döntött ugyanis, hogy a magyar falvak neve használható magyarul, továbbra is Uzsgorod, Mukacsevo, Beregovó és Vinogradov marad azonban Ungvár, Munkács, Beregszász és Nagyszőlős (vö. Balla 1993:39).

Nyilvánvaló, hogy ezzel a döntéssel sem rendeződött a kárpátaljai magyar helységnevek magyar nyelvű használata körüli zűrzavar. 1989-ben a helyi magyar nyelvű sajtóban már gyakran két alakváltozatban szerepelnek a településnevek: a magyar név után zárójelben tüntetik fel az orosz névalakot.

Ezekután természetesnek kell tartanunk, hogy az 1989-ben megalakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), mint a régió magyarságának egyetlen érdekvédelmi szervezete, szintén fontosnak tartotta a településnevek kérdésének rendezését. E célból a KMKSZ Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottsága 1990. szeptember 25-én levélben fordult az MTA Nyelvtudományi Intézetéhez, melyben az intézet állásfoglalását kéri az alábbi négy fő kérdésben:

1. A történelmileg többtagú (pl. Som–Beregsom), ám a beszélt nyelvben általában a rövidebb formájában használt helynevek melyik változata ajánlott a hivatalos nyelvhasználatban?

2. Helyes-e a magyar elnevezés használata azokban a községekben, ahol nem él magyar lakosság, vagy a száma elenyésző?

3. A többféle helyesírású helységnevek (pl. Borzsova–Borzsova) melyik változata részesítendő előnyben?

4. Ha egyes helységnevekhez egyaránt járulhat bel- és külviszonyrag (pl. Csapra–Csapba), melyik változatot kell támogatni?

A Nyelvtudományi Intézet állásfoglalása hamarosan meg is érkezett, s nyelvészeti vonatkozásban a kárpátaljai magyar helységneveknek a magyar helyesírás szabályai szerinti írását javasolja. A megkülönböztető előtaggal ellátott egyelemű nevek esetében a hosszabb névváltozatot ajánlja. A második pontra reagálva természetesnek tartja a magyar név hivatalos névként való használatát olyan községek esetében, ahol számottevő magyar ajkú lakosság él. „A magyar nyelvű sajtóban és a szóbeli kommunikáció során azonban nem hivatalos névként ajánlatos a jelentős történelmi múltta visszatekintő magyar név megőrzése akkor is, ha a településnek a hivatalos közigazgatási neve nem magyar (pl. Ökörmező). Ilyen szempontból elfogadhatónak tartjuk, hogy a Csinyagyijevo, Uszty-Csorna hivatalos név mellett a magyarok ezeket a falvakat Szentmiklós, Királymező néven emlegetik” – olvasható a Nyelvtudományi Intézet állásfoglalásában (vö. Móricz 1990).

A harmadik pont esetében a történelmi íráshagyomány figyelembevételét javasolja az intézet, a viszonyragok használatának kérdésében pedig egyik változatot sem tartja normán kívülinek, s a helyi nyelvhasználatot tekinti döntő érvényűnek. Az állásfoglalás szükségesnek tartja továbbá a kárpátaljai magyar településnevek, hegy- és víznevek taxatív listájának elkészítését is.

Ezután, mint ahogy Móricz Kálmán (1990:3) írja, „a KMKSZ Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottsága azonnal hozzálátott a Kárpátalja

magyar földrajzi neveit tartalmazó jegyzék összeállításához, s a szövetség azt hamarosan szeretné megjelentetni, hogy az érdeklődőknek támpontul szolgálhasson a helyes nyelvhasználathoz.”

Ezekután azt hihetnénk, hogy miután a KMKSZ fent említett bizottsága összeállította s publikálta a beígért helységnévmutatót, a helységnevek kérdése megoldódott, és egyúttal a kárpátaljai magyarság végre megtalálta azt az intézményt, amely a nyelvi törvényhozó szerepét magára vállalva a továbbiakban is sikeresen birkózhat meg az ilyen és ehhez hasonló regionális kodifikációs feladatokkal. Ám a fentiekkel csaknem egyidőben, 1990. december 6-án a Népképviselők Területi Tanácsának elnökhelyettese levelet intézett az akkor még Szovjet Hungarológiai Központ néven tevékenykedő Ungvári Hungarológiai Intézethez, amelyben a beregszászi járás 19 településének magyar nevééről kért állásfoglalást (vö. Lizanec 1990b). A Hungarológiai Intézet sok tekintetben vitatható álláspontot alakított ki a kérdéssel kapcsolatban, majd további hivatalos felkérésnek eleget téve „elkészítették a terület minden egyes településéről azt a kimutatást, amely alapján a területi tanács bizottsága elbírálhatta (jóváhagyhatta) a visszaállítandó történelmi neveket” (Bíró 1993:138).

Ettől kezdve Kárpátalján egyszerre két intézmény foglalkozott a kárpátaljai magyar helységnevek jegyzékének összeállításával. Ez azonban nem volt könnyű feladat. Olyan, egyáltalában nem jelentéktelen kérdések merültek fel a munka során, mint pl. az, hogy mi számít történelmi névnek, mi az, hogy hivatalos név, mely állapotot kell kiindulási pontnak tekinteni a mai hivatalos név megállapításakor, ki jogosult a hivatalos magyar név megállapítására: a lakosság, a hatóság, esetleg valamely tudományos testület? (vö. Móricz 1991:4). Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a két nevezett intézmény nem képviselt azonos álláspontot. Például mindkét intézmény hangsúlyozta, hogy a történelmi nevek visszaállítása a fő feladat, másként értelmezték azonban a történelmi név fogalmát. A Hungarológiai Intézet állásfoglalásának lényeges pontja, hogy a magyar helységnevek ukrán, illetve orosz nyelvre való átírásakor figyelembe kell venni az illető nyelvek fonetikai és morfológiai szabályait (pl. Barkaszo – Баркасове), (Bökény – Бекень), valamint azt, hogy a több elemű helységnevek esetében a jelzős köznévi előtag lefordítandó, akár magyar, akár ukrán helynévről van szó (pl. Feketepatak – Чорний Потик).

A másik fél, a KMKSZ Anyanyelvi és Nyelvpolitikai Bizottsága sok kérdésben egyetért a Hungarológiai Intézettel, de sérelmezi a túlzott tudományközpontúságot. Álláspontjuk szerint „ne a tudósok döntsék el, hogy ezt vagy azt a falut hogyan hívják, hanem a helybeliek és a környékeliek véleménye legyen az elsődleges szempont” (Kárpáti Igaz Szó 1991:2).

A KMKSZ a kettős névalakok használatában látja a megoldást. Azaz minden településnek legyen egy hivatalos államnyelvi és egy hivatalos magyar megnevezése. Az elképzelést egyébként a SZU Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézete is támogatta (vö. KISZ 1991). Ezt azonban az akkor (1991-ben) hatályos ukrán törvények nem tették lehetővé. Az már más kérdés, hogy tulajdonképpen akkor is két hivatalos neve volt minden kárpátaljai településnek, egy orosz és egy ukrán nyelvű. Igaz, ezek gyakran csak egyetlen betűben különböztek egymástól (Pl. Mukacsevo – Mukacseve).

A vitás kérdések tisztázása, az álláspontok közelítése céljából hívta össze a KMKSZ, a Szovjet Hungarológiai Központ és a Magyarságkutató Intézet 1991. május 11-ére Ungvárra azt a tanácskozást, amelyet teljes egészében a magyar helynevek kérdésének szenteltek. A tanácskozás eredménye egy nyolc pontos állásfoglalás lett (vö. Kárpátalja 1991:4), melynek tételeihez a résztvevők szándékaik szerint a későbbiekben is tartják magukat. Az állásfoglalás kívánatosnak tartja a hivatalos nevek több nyelven történő párhuzamos használatát, valamint azt, hogy az adott településen belüli kisebbség hivatalosan használhassa saját névformáját, ha részarányuk eléri az 5%-ot, vagy az 1000 főt. A hivatalossá tett neveket minden nyelv a maga tulajdonnév-alkotási szabályai szerint alakíthatja ki. Kívánatosnak tartja a tanácskozás továbbá, hogy elkészüljön Kárpátalja helységneveinek történelmi névtára.

A nézetkülönbségek egy része a tanácskozás után is fennmaradt, s a helységnevek történelmi névtára sem látott napvilágot.

Megjelent viszont a Botlik József–Dupka György szerzőpáros által összeállított *Ez hát a hon...* – és a *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján* című kötetekben egy „Kárpátaljai magyar helységnév-szótár”, ill. egy „Helységnévazonosító”, melyek a magyar változatok mellett az orosz és ukrán nyelvű névalakokat is feltüntetik (vö. Botlik–Dupka 1991:261-66 és Botlik–Dupka 1993:326-41). Előbbi az 1946-ban szentesített orosz és ukrán névalakokat és azok magyar meg-

felelőit közli, utóbbi a Kárpátaljai Területi Tanács hivatalos kiadványát vette alapul, ami az 1993-as állapotot tükrözi, valamint azokat a hivatalos rendeleteket, amelyek egyes magyarlakta falvak eredeti nevének visszaállítására vonatkoznak.

A fentiek ellenére a magyar helységek hagyományos nevének visszaállítása és hivatalos rangra emelése azóta is vontatottan halad. Az ukrán parlament még 1991-ben visszaállította két magyar falu, Eszeny és Tiszaásvány történeti magyar nevét a Javorovo (...) és Minyeralnoje (...) helyett. A kárpátaljai megyei tanács 1992. december 22-i rendeletében további néhány magyarlakta település nevének visszaállításáról határozott, ugyanakkor az Ukrán Legfelsőbb Tanács csak 1995 márciusában hagyta jóvá 27 kárpátaljai, köztük 23 magyarlakta település történeti nevének visszaállítását (vö. Kőszeghy 1995). De a fentiekben vázolt elvek és álláspontok ezekben az esetekben sem mindig érvényesültek következetesen. Például míg Szürte, Téglás, Bátfa stb. visszakapta eredeti nevét, addig Bátyú továbbra is Batyovoként (...) szerepel a hivatalos iratokban.

Jogilag továbbra is tisztázatlan maradt Beregszász hivatalos nevének kérdése, annak ellenére, hogy 1990. november 25-én népszavazást is tartottak az ügyben Kárpátalja egyetlen magyar többségű városában, s 14.478 szavazó közül 12.457-en a Beregszász név mellett voksoltak a Beregovo ellenében (vö. Dupka–Horváth–Móricz 1990:128).

A helységnevek problémája azóta is folyamatosan napirenden van a legtöbb járási, megyei, országos és kormányközi fórumon, pl. a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság ülésein (vö. Kárpáti Igaz Szó 1995:2). Ennek ellenére még mindig számos település van Kárpátalján, amely a régi, oroszított, ill. ukránosított néven szerepel a hivatalos okmányokban. A névváltoztatást a jelenleg hatályos ukrán törvények lehetővé teszik, a kezdeményezés joga a községi tanácsok kezében van. A helynevek ügye tehát egyaránt függvénye egyéni-közösségi indítványoknak és a nagypolitikának.

A kérdés gyakorlati oldalát tekintve sem halad minden olajozottan. „Abban, hogy települések tucatjai kapták vissza régi nevüket, sok ember munkája benne van. (...) Csakhogy a munka még nincs befejezve. Mert mit ér az, ha papíron a határozat, de a helységnévtáblák hiányoznak?” írja Baksa Lujza (1995:4), s igaza van abban, hogy a

helységnévtáblák területén bizony összevisszaság uralkodik. Van olyan település, amely visszakapta ugyan történelmi nevét, de a helységnévtáblák ennek ellenére a régiiek maradtak, de olyan is akad, amely hivatalos határozat nélkül is használja a magyar helységnévtáblákat.

Irodalom

- Baksa Lujza. 1995. Már nem is olyan fontosak? Kárpáti Igaz Szó, 1995. augusztus 5., 4. lap.
- Balla D. Károly. 1993. Kis(cbbbségi) magyar skizofrénia. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.
- Bíró Andor. 1993. Kárpátalja településeinek földrajzi neveiről. In: Lizanec Péter, Horváth Katalin szerk., Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye, 134–143. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Botlik József–Dupka György. 1991. Ez hát a hon... Budapest–Szeged: Mandátum–Universum.
- Botlik József–Dupka György. 1993. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Dupka György–Horváth Sándor–Móricz Kálmán. 1990. Sorsközösség. Ungvár: Kárpáti Kiadó.
- Földi Ervin. 1993. Kárpátalja 1939. évi hivatalos helységnevei. Névtani Értesítő. 15:106–108.
- Kárpátalja. 1991. Kárpátalja településneveiről (Állásfoglalás). Kárpátalja, 1991. május. II. évf. 9. sz.: 4. lap.
- Kárpáti Igaz Szó. 1995. Jegyzőkönyv a Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Ukrán–Magyar Vegyes Bizottság V. üléséről. Kárpáti Igaz Szó, 1995. április 4., 3. lap.
- Kőszeghy Elemér. 1995. Huszonhét település régi nevén. Kárpáti Igaz Szó, 1995. március 11., 1. lap.
- Lizanec Péter. 1991. A nép kultúráját, hagyományait őrzik. Kárpáti Igaz Szó, 1991. január 19., 4. lap.
- Lizanec Péter. 1990. Helységnevek Kárpátalján. Ung-vidéki Hírek, 1990. december 25., 3. lap.
- Lizanec Péter. 1992. Még egyszer a Kárpátaljai helységnevekről. Ung-vidéki Hírek, 1992. február 18., 2. lap.
- Móricz Kálmán. 1990. Hogyan helyes? Megérkezett az MTA Nyelvtudományi Intézetének állásfoglalása a kárpátaljai magyar helységnevekről. Kárpáti Igaz Szó, 1990. december 2., 3. lap.
- Móricz Kálmán. 1991. Térjünk vissza a természetes állapothoz. Kárpátalja, 1991. május. II. évf. 9. sz.: 4. lap.